

Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet: Emek Tarihi Çalışmaları için Sonuçları

E. Attila Aytekin

1. Giriş

Emek tarihçiliği çalışmalarının krizde olduğu son yıllarda sıkça dile getiriliyor. Bunun nedeni olarak da genellikle Doğu Avrupa sosyalist rejimlerinin çöküşüyle işçi sınıfının devrimci gücüne olan inancın sarsılması gösteriliyor. Bir krizden bahsedip bahsedemeyeceğimiz tartışması bir yana, işçi sınıfı tarihine dair çalışmaların pek çok yönden sorgulandığı ve tazyik altında tutulduğu muhakkaktır. Toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite gibi kavramsal kategorileri emek tarihinin temel öğeleri arasına dahil etmeye yönelik, esasen bu tarihsel gelişmelerin öncesinde ortaya çıkmaya başlayan çabalar, bu yeni eğilimlerin önemli bir ayağını temsil etmektedir. Diğer bir tazyik sosyal bilimlerin tüm disiplinlerini etkileyen dilbilimsel dönüşten gelmektedir. Dilbilimsel dönüşün etkileri çoğu zaman yeni kavramların işin içine girmesinin etkileriyle birleşmekte, zaman zaman da ilk eğilimi güçlendirmektedir.

Ancak bu kavramsal kategorilerin emek tarihinin bir parçası haline gelmesindeki sorunlar henüz çözülebilmemiş değildir. Bunun için yeterli bir kuramsal çerçeve henüz geliştirilmemiştir. Bu da emek tarihi çalışmalarını için önemli sorunlar yaratmaktadır. Bu kavramsal kategorilerin en çok vurgulananı ve tartışılanı toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet kavramı, emek tarihçiliği içinde pek çok tartışmanın doğmasını sağlamıştır. Bu yazının temel amacı da toplumsal cinsiyet ve sınıf kategorilerinin ilişkilendirilmesindeki sorunlara işaret etmek, daha sonra da eleştirel gerçekçi felsefenin metodolojik uyarılarını izleyerek bu sorunlara çözüm bulmaktır.

2. Emek Tarihiçiliğinin Tarihsel Gelişimi

Bu yazının ana meselesini oluşturan sınıf/toplumsal cinsiyet ilişkisine geçmeden önce, bu meseleyi tartışacağımız çerçevenin, yani işçi sınıfı tarihçiliğinin gelişiminin

üzerinde durmak anlamlı olacaktır. Her ne kadar akademik eğilimlere ilişkin dönemlemeler yapmak genelde bazı sakıncalar içerse de, emek tarihi çalışmalarının gelişimini dört dönemde incelemek mümkündür.

2.1. 'Kurumsalçı' emek tarihi

Emek tarihçiliğinin yoğunlaşma alanları ve işçi sınıfına yaklaşımının parametrelerinin ilk çalışmalardan 1960ların ikinci yarısına kadar önemli bir değişiklik göstermediği söylenebilir. Kurumsalçı bir yaklaşımın egemen olduğu bu dönemde işçi sınıfı tarihi işçi örgütlenmelerinin tarihi olarak görülmüştür. Böyle bir yaklaşımın temel odağı da sendikalar ve işyerleri (genellikle fabrikalar) olmuştur. Bu dönemde işçi sınıfı tarihçileri örgütlü mücadelelere yoğunlaşmış ve toplu sözleşme süreçleri, sendika liderleri, sendikalar arası rekabet, sendika içi örgütlenme, iktidar çekişmeleri gibi konularda çalışmalar üretmişlerdir. Bu çalışmaların sendikal mücadele tarihine ilişkin bilgimizi artırmanın dışında en önemli katkısı, emek tarihinin meşru bir araştırma alanı olarak görülmesini sağlamaktır.

2.2. 'Yeni emek tarihi'

Sendika tarihi odaklı bu anlayış 1960ların ikinci yarısından itibaren değişmeye başladı. Bu dönemde, örgütlü emeğin tarihinin işçi sınıfı tarihini açıklamak için yetersiz olduğu konusunda bir uzlaşma oluştu. (Kessler-Harris, 1990:218). Böylece tarihçiler bir bütün olarak işçilerin hayatlarına yönelmeye başladılar. Fabrika işçilerine yapılan vurgu, yerini zanaatkar emeğini de içeren bir yaklaşıma bıraktı. Sanayi öncesi hayat tarzı, inanış ve ilişkilere de hatırı sayılır bir önem atfedilmeye başlandı (Kocka, 1997:68). Yeni emek tarihinin getirdiği yeniliklerden belki de en önemlisi, işçilerin yalnızca işyerlerinde gözlenmeyip aile hayatlarına, boş zamanlarına, yerel ilişkilerine de giderek artan bir ilginin gösterilmesi oldu.

Yeni emek tarihi işçi sınıfına ilişkin zengin ve değişken bir portre çizdi; bu portreyse kolektif eylem, demokratik ve sosyalist hareketler, işçi sınıfı kültürü, toplumsallık, hanehalkı yapıları, iş ve emek süreçlerindeki değişimlere bakışımızı genişletti. Ekonomik koşulların, işyeri yapılarının ve cemaat kurumlarının ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca nasıl dönüştüğü ve işçilerin hangi toplumsal bağlamlarda siyasal ve toplumsal koşullarını değiştirmek üzere örgütlendiğine dair bilgimizi arttırdı (Frader ve Rose, 1996:2). Yeni emek tarihi ayrıca işçi sınıfı partilerine ilişkin de önemli çalışmalar üretti. Bu çalışmalar özellikle Batı Avrupa ve Rusya'da işçi sınıfı partilerinin yükselişini başarıyla kaydetti.

E.P. Thompson, Eric Hobsbawm, Herbert Gutman gibi tarihçilerin öncü eserlerini verdiği bu yeni tarihyazını akımı aynı zamanda o dönemde Marksist kuram içerisinde görülen, resmi Marksizm yorumlarının dışına çıkma çabasıyla da belirli bir rezonans içerisinde gelişti. İşyeri ve sendi-ka odaklı sosyalist tarihçilik geleneği ana hatlarıyla ekonomik indirgemeci bir Marksizme denk düşmekteyken¹, özellikle Thompson'ın (1966) temsil ettiği sınıf oluşumu yaklaşımı alternatif bir Marksizm geliştirme çabalarının tarih alanındaki yansımasydı.

Yeni emek tarihi aynı zamanda kadın işçilerin tarihin nesnesi olması konusunda da imkanlar yarattı. Formel iktidar konumlarında olmayan işçilere yaptığı vurgu ve çalışan insanları cemaat bağlamında da ele almasıyla bu tarihçilik akımı kadınların aile üyeleri ve işçi olarak incelenmesini teşvik etti ve kadınların emek tarihinin bir çalışma alanı olarak gelişmesine ve meşruiyet kazanmasına katkıda bulundu. Doğum, mülkiyet, vergi gibi klasik olmayan belge türlerinin ve folklorün tarihsel araştırmalarda kullanılması da kadınlar üzerine araştırma yapmayı kolaylaştırdı (Baron, 1991:4).

1960ların ortalarından 1980lerin ortalarına dek yirmi yıl kadar emek tarihçiliği içindeki hakim yaklaşımı oluşturan yeni emek tarihi bu tarihten itibaren etkisini yitirmeye ve gerilemeye başladı. Bu gerilemeyle eşzamanlı olarak, sosyal bilimlerin tümünü etkilemekte olan bir paradigma, emek tarihçiliğini de etkisi altına almaktaydı.

2.3. 'Dilbilimsel Dönüş'

Dilbilimsel dönüş terimi özellikle son yirmi yılda kültürel antropolojideki dönüşümlerin, post-oryantalist ve post-kolonyal eleştirinin, edebiyat çalışmalarındaki yeni historisizmin, yapıbozumculuğun, popüler kültür çalışmalarının ve karmaşık post-modernizm literatürünün toplumsal bilimlerdeki etkisini niteleyen bir terimdir (Eley, 1993:206). Bu eğilimin işçi sınıfı tarihçiliği üzerindeki etkisi, kelimenin gerçek anlamıyla yıkıcı oldu. Zira dilbilimsel dönüşün beraberinde getirdiği kuramsal konular, gerek örgütlü emek odaklı emek tarihçiliğinin gerekse yeni emek tarihinin dayandığı temel öncüllerin neredeyse tümünü sorguluyor ve bir kenara atıyordu. Örneğin sınıf artık maddi temelleri olan tarihsel bir olgu değil, söylemsel bir yapı olarak görülüyordu. Söylem merkezli bu anlayışın önde gelen isimlerinden Gareth Steadman Jones'a göre sınıf terimi dile gömülü bir kelime olduğu için dilsel bağlamında analiz edilmelidir ve farklı sınıf dilleri var olduğu için hepsinin toplumsal gerçeklikte ortak bir gönderme noktasını paylaştığı varsayılmamalıdır

(1983:7-8). Jones un bu varsayımlardan çıkardığı sonuç, işçi sınıfı tarihini çalışırken göndergesel olmayan bir dil yaklaşımını benimseme gereğidir (1983:21). Bu eğilim, yani gösteren-gösterilen-gönderge üçgeninde, gösteren (ses) ve gösterilenin (kavram) oluşturduğu gösterenin göndergeyle (maddi nesne) olan ilişkisini keyfi olarak görme ya da göndergeyi tamamen göz ardı etme eğilimi, post-yapısalcı kuramların ortak noktalarından biridir (bkz. Sayer, 2000:35-40). Bu yaklaşımın emek tarihçiliği için sonucu, sınıfa ilişkin hiç bir gösterge, anlam dizisi, tartışma, inanış vesairenin maddi bir nesne olarak sınıfla ilgisinin olmadığı, yani gerçekte sınıf, sınıf çatışması, sınıf mücadelesi gibi şeylerin söylemsel düzeyin dışında var olmadığıdır.

Dilbilimsel dönüşün bu kadar ortodoks olmayan izleyicileri de bu alanda çeşitli çalışmalar meydana getirirler de, emek tarihçiliğine yukarıda işaret ettiğimiz sorunların çözümüne yönelik bir katkı yapmaktan uzak kalmışlardır. E.P. Thompson'un geliştirdiği ve pek çok tarihçiyi etkileyen, sınıfı yalnızca ekonomik bir yapı olarak değil aynı zamanda 'toplumsal ve kültürel bir oluşum' olarak gören (Thompson, 1966; Wood, 2001) yaklaşıma kıyasla, kültür odaklı emek tarihçiliğinin kültüre ve işçi sınıfı kültürüne bakışı çok geriye düşmüştür. Zira burada da kültür kavramına yapılan vurgu, bir bütün olarak sınıf ve sınıf bilinci kavramlarının anlamlılığına yönelik sorgulamaların bir başka boyutunu oluşturmuştur.

2.4 Emek tarihinde 'kriz'

Orta ve Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çöküşü, emek tarihçiliğini ve bu alanda çalışan tarihçileri ciddi biçimde etkiledi. Yukarıda incelediğimiz, dilbilimsel dönüşün beraberinde getirdiği ve işçi sınıfı tarihçiliğinin kendisini anlamlı olmaktan çıkarabilecek eğilimler bu büyük dönüşümle birleşince 1990'lar, emek tarihi çalışmaları için çok sorunlu yıllar oldu. Her ne kadar yaşanan krizin boyutlarını abartmamak gerektiğini ileri süren tarihçiler varsa da² sosyalist rejimlerin yıkılışının emek tarihi alanını derinden sarsmış olmaması düşünülemez. Şu an işçi sınıfı tarihiyle ilgilenen pek çok tarihçi bu alanı siyasal nedenlerden dolayı seçmişlerdir (Kessler-Harris, 1990:221). Dolayısıyla sosyalizm idealine olan inancın azalması işçi sınıfı tarihine olan ilgiyi de azaltmıştır; artık daha az tarihçi bu alanı seçmektedir (Kocka, 1997:75). Ayrıca, reel sosyalist rejimlerin ortadan kalkmasının ve neo-liberalizmin refah devleti karşısında kaydettiği başarıların biçimlendirdiği siyasal ortam post-yapısalcı kuramların sınıf, sınıf bilinci, sınıf dayanışması gibi kavramların geçerliliğini ve anlamlılığını sorgulaması ve bu tarz bir yaklaşımın taraftar bulması için uygun koşulları yaratmış, bu da emek tarihçiliğinin yaşadığı sorunları derinleştirmiştir.

3. Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet

Giriş bölümünde söylenildiği gibi, son yirmi yılda emek tarihi alanında yaşanan dönüşümlerin bir tanesi de tarihçilerin toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite gibi kavramsal kategorilere daha fazla önem vermesi, işçi sınıfı - na dair çalışmaların içerisinde bu kavramların analiz kategorisi olarak gitgide daha fazla yer bulmasıdır. Çeşitli olumlu yönleri de bulunan bu eğilim aynı zamanda beraberinde hiç de hafife alınmaması gereken sorunlar getirmiştir. Aşağıda, toplumsal cinsiyet üzerinde yoğunlaşarak, hem bu sorunları hem de bu eğilimin sağlayabileceği olanakları tartışacağız.

3.1 Sorunun tanımlanması

Toplumsal cinsiyet sorununun emek tarihçiliğine dahil olması tek boyutlu, yeknesak bir süreç değildir. Hala devam eden bu süreci pek çok farklı kuramsal akım etkilemiş, bu sürecin de hem tarihyazını hem de feminist kuramda farklı ve karmaşık tezahürleri olmuştur. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet sorununun emek tarihçiliğinin bir parçası haline gelmesinde birbirinden farklı bir kaç eğilim teşhis etmek mümkündür.

Bazı feminist tarihçiler E.P. Thompson'un temsilcisi olduğu tarihçilik geleneğini toplumsal cinsiyet kategorisini ihmal ettiği ve sınıf oluşumu sürecinde kadın işçileri marjinalize ettiği için eleştirmişlerdir (Örneğin Scott, 1988). Bu tarihçiler kapitalizmin yerine bir cinsiyet grubu olarak erkeklerin, kadınların üretici ve yeniden üretici emeğini kontrol ettikleri bir sistem olarak patriyarkayı koyarken bunun doğal sonucu da sınıfın yerini toplumsal cinsiyetin alması olmuştur. Böylece Marksist kuramın kapitalizm-sınıf kavramsal çiftine feminist kuram, patriyarka-toplumsal cinsiyet çiftiyle karşılık vermiştir. Kapitalizmi ikincilleştiren/önemsizleştiren, üretim ilişkilerini patriyarkaya tabi kılan bu yönelim, işçi sınıfı tarihçiliğine katkıda bulunmak şöyle dursun onu bir bilimsel disiplin olarak anlamsız kılacak bir yönelimdir. Dolayısıyla bu, işçi sınıfı tarihinde sınıf toplumsal cinsiyet ilişkisine ilişkin anlayışımıza katkı sağlayabilecek bir yönelim olmaktan uzaktır.

Toplumsal cinsiyet kategorisinin emek tarihi çalışmalarına dahil olmasının diğer bir özelliği toplumsal cinsiyete doğru dönüşün dilbilimsel dönüşle eşzamanlı olarak ve onunla belirli bir rezonans içinde gerçekleşmiş olmasıdır (Boris ve Janssens, 1999:4). Fakat ümitli olmamızı sağlayacak eğilimler de yok değildir. Özellikle başlangıçta kadınların emek tarihi çalışmalarında materyalist bir bakış açısı benimsenmiş ve önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu çalışmalar bir yandan

ücretli çalışan kadınların tarihine yoğunlaşmış, onların ücretli çalışmasıyla kapitalist gelişmeyi ilişkilendirmiş, sendikal mücadelelerde yaşadıklarına ışık tutmuş, bir yandan da kadınların yeniden üretici emeğinin tarihsel gelişimini konu edinmiştir (Boris ve Janssens, 1999:3).³ Ayrıca sosyalist feministler de kapitalizm patriyarka ilişkisini Marksist terimlerle tartışan ve kadınların kapitalist üretim ilişkilerindeki konumunu analiz eden kuramsal ve tarihsel çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ancak feminist kuramın günümüzün post-yapısalcı feminizmine göre çok ileride olan bu sosyalist/materyalist/Marksist damarı⁴, sosyal bilimlerde Marksizmin ve materyalizmin genel gerilemesine paralel olarak önemli ölçüde zayıflamış; feminist kuram içerisinde marjinal sayılabilecek bir konuma gerilemiştir. Bu durum, aşağıda ayrıntılarıyla tartışacağımız sorunların çözülememesinin, dolayısıyla da sınıf kavramı ile toplumsal cinsiyet kavramının sağlıklı bir biçimde ilişkilendirilememesinin başlıca nedenlerinden biridir. Pek çok tarihinin hemfikir olduğu üzere (Boris ve Janssens, 1999; Kocka, 1997; Kessler-Harris, 1990; Frager, 1999; Roediger, 1994) etnisite ve ırk gibi kategorilerin yanı sıra, toplumsal cinsiyetin de sınıf kategorisiyle nasıl ilişkilendirileceği; kapitalizm kavramının ve sınıf analizinin açıklayıcı gücünden vazgeçmeden toplumsal cinsiyetin işçi sınıfı tarihiyle kuramsal ve görgül olarak nasıl ilişkilendirileceği sorunu hala çözülmüş değildir. Eric Foner'in sözleriyle, 'ırk ve toplumsal cinsiyeti basitçe var olan paradigmalara dahil etmeden; bir analiz kategorisi olarak sınıfı bir kenara atmadan ya da tutarlı bir genel görünümünden yoksun, sonu gelmez birbirinden kopuk deneyimler muamması yaratmadan' (aktaran Kessler-Harris, 1990:218), emek tarihinin nasıl yeniden formüle edileceği, içinde bulunduğu kavramsal kargaşadan nasıl kurtarılacağı soruları hala cevapsızdır.

3.2 Muhtemel Çözümler

Kuramcılar ve tarihçiler yukarıda ortaya koyduğumuz soruna ilişkin çeşitli çözüm yolları önermişlerdir. Aşağıda bunlardan bazılarını ele alarak soruna hakiki çözümler getirip getiremeyeceklerini değerlendireceğiz.

3.2.1 Kuramsal çözüm getirmeme yaklaşımı: "O da var bu da var"

Bu sorunu ele alan birinci konum, sorunun varlığını açık ya da örtük biçimde kabul etse de, aslında gerçek anlamda bir çözüm önermez. Toplumsal cinsiyet, sınıf ve diğer kategorilerin birbirleriyle ilişkili olduğunu, içiçe geçmiş olduklarını, birine dayanarak ve diğerlerini dışlayarak analiz yapılamayacağını söyler ama ne bu kategoriler

arasındaki ilişkinin doğası üzerine kuramsal bir yaklaşım geliştirir ne de görgül çalışma esnasında bu ilişkinin nasıl ele alınacağına dair bir yön - tem önerir. Denilebilir ki toplumsal cinsiyet sınıf ilişkisine dair en yaygın tutum budur. Örneğin toplumsal cinsiyet sorununa eğilen bir yazar "sınıfsal, etnik ve toplumsal cinsiyete ilişkin meseleler tarihsel olarak karmaşık biçimlerde birbirine geçmiştir" derken bu kavramları 'iç içe geçmiş hiyerarşiler' olarak nitelemekte (Frager, 1999:220) ama bu tespitin ötesinde bir şey söylememektedir. Buna uygun olarak da görgül tarihsel değerlendirmelerini de 'olduğu kadar da', 'aynı zamanda' gibi formüllerin yardımıyla yapmaktadır (Frager, 1999:235-6). Irk sorununa odaklanan bir başkası, konuyu doğrudan kuramsal olarak ele aldığı makalelerinde bile bir türlü ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet kavramlarının hangi düzeyde ve nasıl ilişkilendirileceği sorusunu yanıtlayamamaktadır (Roediger, 1994:21-38;69-81).

Kuramsal çalışmalarda sıkça görülen bu sorunu çözümsüz bırakma ve bu kavramsal kategoriler arasında bir nedensellik hiyerarşisi kurmama tavrının görgül çalışmalardaki sonucu, her bir tarihçinin siyasal ve bilimsel yönelimleri doğrultusunda sınıf, toplumsal cinsiyet ve ırk/etnisite kategorileri arasından kendi tercih ettiği bir tanesine ağırlık vermesidir. Örneğin Kanadalı tarihçi Frager'a göre Toronto'da on dokuzuncu yüzyılın sonlarında erkek matbaa işçilerinin kadın işçilerinin istihdam edilmesine karşı çıkması bu işçilerin işçi sınıfı içindeki ayrıcalıklı konumlarını koruma çabasını yansıtmaktadır (1999:224-5). Aynı şekilde, James Naylor'a göre, Birinci Dünya Savaşı sırasında sendikalı erkek demir yolu işçilerinin kadın işçi istihdamından vazgeçilmesine karşı işverenlere bazı tavizler vermeyi kabul etmesi 'erkeklerin mevcut işbölümüne olan bağlılıklarının derinliğini' ortaya koymaktadır (aktaran Frager, 1999: 227). Bu tür bir yaklaşımın temel zaafı, kapitalist sınıf ilişkilerini göz ardı etmesi, bunun sonucunda da kadınların geleneksel olarak erkeklerden çok az ücret aldığı bir toplumsal formasyonda erkek işçilerin kadın işçi istihdamına karşı çıkmasını doğrudan toplumsal cinsiyet ilişkilerine bağlamasıdır. Elbette kadınların neden erkeklerden az ücret aldığı sorusunun sorulması da meşru ve gereklidir. Burada toplumsal cinsiyetin işin içinde olduğu açıktır. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz gibi, toplumsal cinsiyetle sınıf arasındaki ilişkiye dair kuramsal bir çerçevenin bulunmaması, tarihsel analizde, hangi sonucun hangi ilişkiye atfedileceği konusunda karmaşa yaratmış; böylece işverenlerin tarihsel olarak mevcut olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini kullanarak ücret konusunda kadın ve erkek işçilere karşı kazanımlar elde etme manevrasına karşı işçilerin direnişi, sınıf ilişkileri bir yana bırakılarak analiz edilmiştir.⁵

3.2.2 'Dizisellik' perspektifi

Emek tarihçiliğinde farklı kavramsal kategoriler arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorununa dair bir çözüm önerisi dizisellik kavramı yoluyla ortaya atılmıştır. Bu kavramı Jean Paul Sartredan alan feminist felsefeci Iris Marion Young (1994), onu bir toplumsal kolektif olarak kadınları nitellemek için kullanmıştır. Young'ın bunu yapmaktaki temel amacı feminist siyaset ve kuramın önündeki şu ikilemi çözmektir: Bir yandan, kadın bir toplumsal kolektifin adı olmazsa feminist siyasetin özgül bir yanı kalmamaktadır. Öte yandan, kadın kategorisi de baskı ilişkilerinin normalleşmesi, kadınlığın özselleşmesi ve dişi insanların önemli bir kısmının bu tanımın dışında kalması tehlikesini beraberinde getirmektedir (Young, 1994:714-6). Sartre'ın grup ve dizi (series) arasında yaptığı ayrımı izleyen Young'a göre: 'Etkin olarak paylaşılan amaçlar etrafında oluşan grubun tersine dizi, üyeleri eylemlerinin yöneldiği nesnelere ya da başkalarının eylemlerinin maddi etkilerinin nesneleşmiş sonuçlarıncı edilgin olarak birleştirilmiş bir kolektiftir' (1994:724). Ayrıca bu kavram, 'tüm kadınların ortak niteliklere ya da ortak bir konuma sahip olmasını gerektirmeden kadınları bir toplumsal kolektif olarak düşünmeyi' sağlar (Young, 1994:723).

Dizisellik kavramı Young'ın formüle ettiği ikilemi çözüyor gibi görünse de, bazı önemli yetersizlikleri vardır. Örneğin Young'ın yaklaşımı, dizi tanımında yer alan, 'üyelerinin eylemlerinin yöneldiği nesnelere' ya da 'başkalarının eylemlerinin maddi etkilerinin nesneleşmiş sonuçları'ncı verili olarak kabul ederken bunların nasıl oluştuğuna dair bir açıklama getirmez. Irk kavramı dizisellik çerçevesinde düşünüldüğünde bu nesnelere ya da nesneleşmiş sonuçlar, ırksal olarak ayrılmış mekanlar, ırksal işbölümü, ırkçı bir dil, vesairedir (Young, 1994: 731-2). Kadın dizisi içinse bunlar, dişi insan bedeni ve bununla ilişkili toplumsal kurallar (örneğin yalnızca biyolojik bir olgu olarak regl değil regle ilgili toplumsal kurallar), dayatılan heteroseksüellik, giysiler, mekanlar, cinsiyetçi dil, vesairedir (Young, 1994: 729-30). İşte dizisellik yaklaşımının temel sorunu tüm bunları verili kabul etmesi, dizi oluşumunu da bunlar oluştuktan sonraki bir ana taşımasıdır.

Young'ın yaklaşımını bizim bu yazıda ele aldığımız soruna uygulayansa Ileen A. DeVault (1999) olmuştur. Ona göre dizisellik kavramı, her bireyin dizi olarak kategorileştirilen farklı özdeşleşme kategorilerine ait olduğu fikrine dayanır. İşçi sınıfının üyeleri ya da belirli bir işyerindeki üyeler toplumsal cinsiyet ya da etnisite gibi diğer dizilerin de üyeleridir. Bireyler değişik olaylar karşısında değişik dizilere dayanarak tepki verir -

ler. Her bir birey belirli bir anda bir grup kimlik seçeneğine sahiptir ve onların inşasında etkin bir fail olabilir. DeVault'un yaklaşımında, Young-ın yaklaşımının sorunlu noktaları daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Young'ın nesnelere ve nesneleşmiş sonuçları verili olması gibi DeVault da bir bireyin karşı karşıya olduğu özdeşleşme ya da kimlik seçeneklerini verili ve sorunsuz olarak kabul etmekte, sorunu hangi olay karşı-sında hangi kimliğin öne çıkarılacağı meselesine indirgemektedir. Kolektif eylemi bireysel tercihlerin sonuçlarına indirgeyen bu yöntemsel bireyci yaklaşımın yanıtını aradığımız temel soruna ilişkin bir açılım sağlaması mümkün değildir. Yani, bu yaklaşımın da toplumsal cinsiyet ve sınıfın nasıl ilişkilendirileceğine dair söyleyebileceği pek bir şey yoktur.

4. Çözüm

Buraya kadar sorunu ortaya koymaya ve soruna yönelik muhtemel çözümlerin yetersizliğine dikkat çekmeye çalıştık. Bu bölümdeyse, önce ele aldığımız yaklaşımların neden çözüm olamayacağına dair kuramsal bir analiz yapmaya, daha sonra ise bu analize dayanarak emek tarihi çalışmalarında sınıf-toplumsal cinsiyet ilişkisinin nasıl kurulması gerektiğine dair bazı noktaları vurgulamaya çalışacağız.

4.1 Fiilcilik (*actualism*) sorunu

Sınıf ve toplumsal cinsiyeti, bunun yanı sıra diğer kategorileri ister 'eşitsizlik sistemleri', ister 'iç içe geçen hiyerarşiler', ister 'diziler', ister 'kimlikler' olarak ele alsınlar buraya kadar incelediğimiz yaklaşımların ortak özelliği bunları eşitlemeleri ve aralarında kuramsal bir ilişki kuramamalarıdır. Bunun nedeniyse tüm bu yaklaşımların 'fiilcilik' ile malul olmasıdır. Aşağıda bunu ayrıntılarıyla tartışacağız.

Eleştirel gerçekçi felsefenin tabakalaşmış bir ontolojisi vardır. Buna göre gerçeklik üç alandan oluşur: gerçek olan, fiili olan (*actual*) ve görgül olan. Gerçek olan; nesnelere, onların yapılarının ve güçlerinin alanıdır. Fiziksel ya da toplumsal olsunlar, nesnelere "belirli yapıları ve nedensel güçleri yani, belirli biçimlerde davranma kapasiteleri; nedensel maruz kalışları (*liabilities*) ya da edilgin güçleri, yani belirli değişme türlerine karşı özgül hassasiyetleri" vardır (Sayer, 2000:11). Gerçek olan, nesnelere yapılarına ve güçlerine dairken; fiili olan, bu güçler etkin hale geldiğinde ne olduğuna, bunların sonucunda ortaya ne çıktığına gönderme yapar. Örneğin dilin gramer ve kelime hazinesi gerçek olana te-kabül ederken, dil aynı zamanda, konuşma olarak fiili olanda da mevcuttur (Sayer, 2000:12). Görgül olan ise deneyimin alanıdır ve gözle-

nebilirlik, bir nesnenin varoluşunun koşulu değildir. Gözlemlenebilirlik bizi var olduğunu düşündüğümüz şeyler hakkında daha emin kılabilir ama bir nesnenin gerek gerçek olan gerekse de fiili olan düzeyinde var olup olmaması buna bağlı değildir. Burada vurgulanması gereken şey, bu gerçek olan-fiili olan-görgül olan kavramsallaştırılmasının topografik bir metafor eşliğinde kavranmamasının gerektiğidir. Gerçek olan diğer ikisini, fiili olansa görgül olanı içerir. Yani bunlar üst üste dizilmiş katlar değil, iç içe geçmiş daireler olarak düşünülmelidirler.

Fiilcilik; olaylar düzeyinde bilfiil meydana gelen şeylerin, gerçekliğin tamamı olduğunu varsaymak olarak tanımlanabilir. Bunun bir sonucu, nesnelere gerçek olan alanındaki özelliklerini, yani nesnelere yapılarını ve nedensel güç ve maruz kalışlarını göz ardı etmektir. Böyle olunca da harekete geçirilmeyen, yani fiili olarak sonuç vermeyen yapı, güç ve maruz kalışlar yok sayılır. Fiilciliğin yani bilimsel analizde fiili olanla sınırlı kalınıp gerçek olanın hesaba katılmamasının bir diğer sonucu, belirli sonuçların hangi nedenlere bağlı olduğunun doğru biçimde teşhis edilmesinin çok zorlaşmasıdır. Şöyle ki; fiili düzey, nesnelere güçleri etkin hale geldiğinde ortaya çıkan olay ve sonuçların düzeyi olduğu için sadece buraya odaklanılması bu olay ve sonuçların nedenleri hakkında bir karmaşaya neden olur. Zira bu olay ve sonuçları yaratan nesne, yapı, güç ve maruz kalışların tespiti ancak gerçek düzeyinde, hangi nesnelere belirli sonuçları yaratmaya daha müsait oldukları, belirli bir fiili durum ortaya çıkarken hangi yapı ve güçlerin etkinleşip hangilerinin edilgin kaldığının değerlendirilmesiyle olur. Bu yapılmayıp fiili olanla sınırlı kalınca da yanlış nedensel yakıştırmalar yapılması muhtemel olur.

Asıl konuya dönecek olursak, fiili düzeyde sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair görünümeler genellikle bir aradadır. Gerçekten de bir işçi her zaman ya erkektir ya da kadındır. Ama o işçinin belirli tutum ve davranışlarını yaratan nedensel mekanizmaların ne olduğunu (toplumsal cinsiyet ilişkileri mi sınıf ilişkileri mi), fiili düzeyde kalan bir analizin belirleyebilmesi çok zordur. Üstelik çoğu zaman ırk, etnisite, cemaat, din vs. faktörler de işin içine girer ve tablo daha da karmaşıklaşır. Bunun sonucu da yanlış nedensellik yakıştırmalarıdır. Örneğin yukarıda ele aldığımız durumda, işçilerin geleneksel olarak daha az ücret alan işçilerin istihdamına (bunlar siyah, göçmen, kaçak ya da kadın işçiler olabilirler) karşı çıkmalarının toplumsal cinsiyete (ya da ırka, etnisiteye) bağlanması bir yanlış nedensellik ilişkisinin kurulmasıdır. İşverenlerin daha az ücret alacak farklı kategorilerden işçileri istihdam etmekteki

ısrarı ve görece yüksek ücret alan işçilerin hepsine benzer bir biçimde tepki vermesi aslında burada etkili olan nedensel mekanizmanın sınıf ilişkileri olduğunu göstermektedir. İşçilerin bu tepkisinin toplumda var olan eşitsiz ve baskıcı toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite vs. ilişkilerini güçlendirici etki yaptığı iddia edilebilir elbette. Bu durumda bu tepkinin kendisi bir üretici mekanizma (*generative mechanism*) haline gelmiş ve diğer ilişki ve yapıları etkiliyor demektir.

4.2 Gerçekçi-İlişkisel Bir Perspektiften Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf

Eleştirel gerçekçi felsefenin toplumsal ilişkilerin anlaşılmasına yönelik olarak yaptığı ayrımlardan biri toplumsal cinsiyet sınıf ilişkisini daha iyi anlamamızı sağlayabilir. Eleştirel gerçekçiliğe göre nesnelere (yapılar, kavramlar, ilişkiler) arasında temelde iki tür ilişki biçimi vardır. Bunlar dışsal/olumsal ve içsel/zorunlu ilişkilerdir. Eğer bir nesne, bir diğeri var olmadan var olamıyorsa (tanımlanamıyorsa), aralarında içsel/zorunlu bir ilişki vardır. Bu durumda, bu nesnenin diğeriyle kurduğu ilişki onun içsel/zorunlu bir parçasıdır (Bhaskar, 1979:54). Örneğin sermaye-emek, köle-efendi, ev sahibi-kiracı, karı-koca ilişkileri böyle ilişkilerdir. Eğer iki nesne birbirinden ayrı olarak tanımlanabiliyorsa, yani aralarındaki ilişki onları var etmiyorsa, bu kez aralarında dışsal/olumsal bir ilişki var demektir. Burada altı çizilmesi gereken şey, iki nesne arasında dışsal/olumsal bir ilişki olmasının bu ilişkinin önemli olup olmamasıyla ilgisinin olmadığıdır. Sayer'ın verdiği örneği aktaracak olursak Britanya hükümetleriyle Kuzey Denizi petroleri arasında olumsal bir ilişki vardır ama Kuzey Denizi petrolerinden gelen gelir düşünüldüğünde bunun Britanya hükümetleri üzerindeki etkisi hatırı sayılır bir düzeydedir. Oysa,, Britanya hükümetleriyle bir Britanya vatandaşının müzik zevki arasındaki ilişki hem olumsal hem de önemsizdir (Sayer, 1992:89-90).

Bunu emek tarihçiliğini meşgul eden sorunlara uygulayacak olursak, ilk elden kapitalizm ile patriyarka arasındaki ilişkinin dışsal/olumsal bir ilişki olduğu söylenebilir. Kapitalizm ve patriyarka arasında elbette bir ilişki vardır ama bu ilişki ayrı ayrı kapitalizm ve patriyarkanın tanımlayıcı, özsel niteliklerinden biri değildir.⁶ Yani kapitalizm ve patriyarka birbirleri ve aralarındaki ilişki olmadan var olabilirler. Fakat bu, söz konusu iki yapı arasındaki ilişki önemsizdir anlamına gelmez; patriyarka (kapitalizm) olmasaydı kapitalizmin (patriyarkanın) bugünkünden hatırı sayılır derecede farklı olmayacağını söylemiyoruz, sadece böyle bir durumda da kapitalizmin (patriyarkanın) var olacağını söylüyoruz. Bunun tersini, yani kapitalizm ile patriyarka arasında içsel/zorunlu bir ilişki olduğunu ileri sürmek, patriyarkal olmayan bir toplumda kapitalizmin var ola-

mayacağı ve patriyarkanın da ancak kapitalist toplumlarda kendini yeniden üretebileceğini, dahası, patriyarkal ilişkilerin kadının kapitalizm içindeki bir tür özgür olmayan emek konumunun sürmesini sağladığı düşünülürse, kapitalizmin özgür olmayan emek olmadan sürdürülemeyeceğini ileri sürmek anlamına gelir ki bunun da kolaylıkla yapılamayacağı açıktır.

Bu tezi bir adım ileri götürürsek, sınıf ve toplumsal cinsiyet kategorileri arasındaki ilişki de dışsal/olumsal bir ilişkidir. Gerçek tarihsel durumlar çoğu zaman hem sınıftan hem de toplumsal cinsiyetten etkilenirler ama bu, bu ikisinin ayınlamayacağı anlamına gelmez. Sınıf ve toplumsal cinsiyetin etkilerinin bir arada görüldüğü fiili alanda bu aynı yapılamayabilir ama bu gerçek tarihsel durumları hakkıyla analiz etmek için, araştırmayı gerçek alanına taşımak ve birbirleriyle içsel ilişkisi olan nesne, yapı, mekanizma ve kavramlarla (örneğin kapitalizm-işçi sınıfı) birbirleriyle dışsal olarak ilişkilenen nesne, yapı, mekanizma ve kavramları (örneğin toplumsal cinsiyet-ırk) ayırt etmek şarttır.

Ancak kabul edilmelidir ki, pek çok tarihsel durumda kapitalist üretim ilişkileri kendilerini yeniden üretmek için başka toplumsal ilişkilere ihtiyaç duyarlar; yani somut bir tarihsel durumda kapitalist üretim ilişkileriyle diğer ilişkiler birbirleri olmadan devam edemiyor olabilirler. Kapitalizmin ilkel birikim dönemindeki ırk ilişkileri böyle bir duruma örnek olarak verilebilir. Ne var ki, yukarıda savunulan içsel/zorunlu ve dışsal/olumsal ilişki ayrımının faydası, hem bu tür tarihsel durumlara hem de kapitalizmin ve diğer toplumsal ilişkilerin, örneğin ırk, ayrı yaratıcı/üretici mekanizmalar olarak işledikleri tarihsel durumların analizine imkan vermesidir.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kapitalizmle ilişkisi biraz daha farklı olmakla birlikte benzer bir metodolojik yaklaşım buraya da uygulanabilir. Kapitalizm asla sadece bir ekonomi olmadığı için her zaman somut tarihsel kapitalizmlerden bahsediyoruz demektir. Kapitalist biçimler havadan inmezler; daha önceden var olan toplumsal biçimlerin üzerine ve onların dönüşümü yoluyla kurulurlar. Bu tarihsel miras kapitalist biçimlerin inşasını hem sınırlar hem de onlara bir temel hazırlar ve onları şekillendirir (Corrigan ve Sayer, 1991:189-90). Dolayısıyla tüm gerçek kapitalizmler patriyarkal toplumsal ilişkiler üzerinden kurulmuştur ve patriyarkal biçimler kapitalizm altında da sürmüştür. Öyle ki, 'Kapitalist düzende kadınlarla erkeklerin eşit olmaları, hatta kadınların eşit sömürülmeleri için iş ve ev ortamında yapılması gerekli değişiklikler öyle köklüdür ki, kapitalizm var olduğu sürece bunların nasıl gerçek-

leştirilebileceğini düşünmek bile çok güçtür' (Rowbotham, 1987:188). Fakat tüm bunlara rağmen, patriyarka kapitalizmi öncelediği ve patriyarkal ilişkilerin dar anlamıyla üretim ilişkilerinden çıkarılmanması mümkün olmadığı için, metodolojik soyutlama anlamında kapitalizm ve patriyarkayı birbirinden ayrı olarak düşünmek mümkündür; daha önce söylediğimiz gibi, somut tarihsel durumların analizi için aslında zorunludur.

4.3 Emek Tarihinde Sınıf mı, Toplumsal Cinsiyet mi?

Emek tarihi çalışmalarlarıyla ilgili olarak feminist tarihçilerin Marksist tarihçilere belki de en sık yönelttikleri eleştiri, sınıfı toplumsal cinsiyet üzerinde ayrıcalıklı bir yere yerleştirmektir. Yani Marksist tarihçiler işçilerle ilgili olarak onları etkileyen sınıf ilişkilerine yoğunlaşmakta, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ise es geçmektedirler. Gerçekçi-ilişkisel bir açıdan bakınca bu eleştirinin anlamsızlığı görülebilir.

Şöyle ki, gerçek bir durumda genellikle farklı ilişki tiplerinin karmaşık bir kombinasyonu vardır. Emek tarihinin asıl çalışma nesnesi işçilerdir. Örneğin bir işçi ya kadın bir işçidir ya erkek bir işçidir, belirli bir yerde doğmuştur, oturduğu belirli bir mahalle vardır, evli ya da bekar, yaşadığı toplumsal formasyona göre beyaz ya da siyah olması önemli olabilir vs. Ama bilim, bu somut durumlar üzerinde çalışabilmek ve onları analiz edebilmek için soyutlama yapmak zorundadır. Soyutlama, "bir nesnenin tek-yönlü ya da kısmi bir yanını düşüncede yalıtır" (Sayer, 1992:87). Fakat soyutlama, keyfi bir biçimde yapılamaz; soyutlama bir nesnenin kurucu ilişkilerini ya da bir başka deyişle zorunlu öğelerini yalıtır. Bir işçiye işçi yapan onun kadın ya da erkek olması değil, belirli bir hukuki çerçeve dahilinde emeğini satarak para kazandığı bir ilişkiye girmesidir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti dışarıda bırakarak bir soyutlama yapılabilirken (işçi tanımlanabilirken), sınıf ilişkilerini dışarıda bırakan bir soyutlama anlamsız olacaktır. Dolayısıyla işçilerle kapitalizm, emeğini satma, işveren, bağımlı çalışma gibi yapı, nesne ve kavramlar arasında içsel/zorunlu bir ilişki olduğundan, emek tarihi için tüm bunları içeren sınıf kategorisi elbette toplumsal cinsiyetten daha önemli, daha elzem, ille de söylemek gerekiyorsa daha ayrıcalıklı olacaktır.

5. Sonuç

Başlangıçta, toplumsal cinsiyetin işçi sınıfı tarihçiliği için muteber bir kavramsal kategori haline geldiğini söylemiştik. Bunun bu alan için hem

olumlu hem de olumsuz bazı sonuçları olabilir. Olumsuz sonuçların nedenlerine yazı boyunca değinmeye çalıştık. Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek için bu eğilimin gerçekleşmiş veya gerçekleşmesi muhtemel olumlu sonuçlarına da değinmek gerekiyor. Ama öncelikle bir tehlikeye dikkat çekmekte yarar var. Yukarıda da belirtildiği üzere, toplumsal cinsiyet tartışması bugün büyük ölçüde kültürcü ve post-yapısalcı akımların hegemonyasında yürütülmektedir. En azından emek tarihi alanı için bu böyledir. Dahası, iddia edilebilir ki 'Feminist söylemi motive eden şey büyük ölçüde Marksizme bir karşı-kuram oluşturma, cinsiyeti ya da toplumsal cinsiyeti sınıf kadar kuramsal ağırlığı olan bir kategori olarak düşünenecek bir feminist kuram geliştirme arzudur' (Young, 1994:714). Gerçekten de feminizmin post-yapısalcı olsun olmasın pek çok var yanında patriyarkayı kapitalizmin, toplumsal cinsiyeti de sınıfın yerine koyma eğilimi mevcuttur. Bu durum, tarihsel materyalist tarihçiler arasında, toplumsal cinsiyeti tamamen göz ardı etmek şeklinde zuhur edebilecek bir tepkiye neden olabilir. Bu ise, toplumsal cinsiyet kategorisinin aşağıda kısaca değineceğimiz katkıları düşünülduğünde arzu edilmeyen bir gelişme olacaktır. Zira toplumsal cinsiyet, post-yapısalcılara bırakılmayacak kadar ciddi bir konudur.

Toplumsal cinsiyetin emek tarihi çalışmalarına girişinin önemi en başta, işyeri odaklı bir yaklaşımdan aile, ev ve cemaati de kapsayan geniş bir sınıf nosyonuna geçilmesini kolaylaştırmasında yatmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyete yapılan vurgu sürekli ve düzenli olarak ücretli işte çalışmayan insanların (bunların çoğu kadındır) sınıf ilişkileri içindeki yeri, ücretli emek ve hanehalkı arasındaki ilişkiler, sınıf oluşumunda akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin rolü gibi pek çok soruna dikkatimizi çekmektedir (Kocka, 1997:71-2). İşçi sınıfı tarihinde bu tür sorulara da cevap arayan bir perspektif, E.P. Thompson'ın yaklaşımında bulunabilir. Thompson'ın sınıf kavrayışı yalnızca dar anlamıyla üretim ilişkileriyle sınırlı değildir. Ona göre doğrudan üreticiler ve onların emeğine el koyanlar arasındaki ilişkinin varlığı sınıf oluşumu için yeterli değildir. Sınıf, insanlar bu sömürüyü sınıfsal biçimlerde deneyimledikçe bir süreç içerisinde oluşur (Wood, 2001). Deneyim kavramına yapılan vurguysa, sınıf oluşumunda yalnızca dar anlamıyla üretim ilişkilerini değil, bu deneyimin gerçekleştiği tüm koşul ve faktörleri (geleneğe, siyasal ortam, cemaat aidiyetleri, din, pre-kapitalist ilişkiler vs.) dikkate almayı gerektirir. Toplumsal cinsiyet de bu çerçevede düşünülebilir. Sınıf oluşumu sürecinde, toplumsal cinsiyet çoğu zaman bu deneyimin önemli bir parçasıdır. Toplumsal cinsiyetin sınıf oluşumu sürecini hızlandıran mı yoksa sekteye mi uğratan bir faktör olduğu sorusuna gelince, bu soruya

verilecek peşin bir yanıt yoktur. Aşağıdaki paragrafta bu son noktaya kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Emek tarihi çalışmalarının pek çoğunda görülen örtük bir varsayım, işçiler arasındaki toplumsal cinsiyet, ırk, din, etnisite vs. konularında bulunan farklılıkların doğaları gereği sınıf bilincini azalttığı ve sınıf dayanışmasını zayıflattığı yolundadır (örneğin Frager, 1994). Örneğin Osmanlı-Türk emek tarihi çalışmalarında bu varsayım neredeyse hiç sorgulanmaksızın kabul edilir. Saf bir sınıf bilinci anlayışından hareket ederek bu bilinci daha sonra yukarıdaki farklılıklarla karşı karşıya getirmek hatalı bir metodolojik eğilimdir. Zaten bu farklılıklar dışından birileri gelip onları işçi sınıfını bölmek için kullanana kadar orada olan, siyasal olarak sorunsuz yapılar değildir (Chakrabarty, 1994:326). Ne var ki bu, bu farklılıkların belirli tarihsel konjonktürlerde işçi sınıfının oluşumunda engelleyici bir rol oynamadığı anlamına gelmez. Çoğu zaman unutulmuş şeyse şudur, bu durumun tersi de söz konusu olabilir.⁷ Zira, homojenlik ve heterojenlik de sınıf mücadelesine tabidir (Özuğurlu, 1996:56). Diğer bir deyişle söz konusu farklılıkların işçi sınıfı oluşumunu olumlu mu olumsuz mu etkileyeceği sorunu da sınıf mücadelesinin bir parçasıdır. Son olarak, iki noktaya değinmek yerinde olacaktır: "Kapitalizm, ücretli işçiyi yalnızca çalışma ortamında sömürmekle kalmaz; kadınların ve erkeklerin ellerinden, gizilgüçlerini yaşamın her alanında sonuna kadar geliştirme olanağını da alır. Kapitalizm, yalnızca üretime doğrudan doğruya katılanların yaşamını değil, şu ya da bu nedenle meta üretimi dışında bırakılanların (...) yaşamını da çarpıtır". (Rowbotham, 1987:20).

Öte yandan, işçi sınıfı tarihçiliğinin siyasal niteliği tarihyazımının diğer alanlarına kıyasla yüksektir. Siyasal gelişmeler işçi sınıfı tarihçiliğinin gelişme çizgisini önemli ölçüde etkilerken, bu tarihçilik pratiğinin de kayda değer siyasal sonuçları olmaktadır. Bu iki nokta bize şunu hatırlatmaktadır: Eğer tarihsel materyalistler sosyalist bir dünyanın kuruluşunun yalnızca (erkek) işçilerin değil, tüm insanlığın kurtuluşu olacağını ileri süreceklerse, diğer kategorilerin yanısıra, toplumsal cinsiyeti de işçi sınıfı tarihçiliğine dahil etmenin sağlıklı bir yolunu bulmak zorundadırlar.

Notlar

1) Bu elbette işyerlerini ve sendikaları merkeze alan tüm çalışmaların 'indirgemeci' olduğu anlamına gelmez.

2) Örneğin Jürgen Kocka'ya göre alanla ilgili olarak yayınlanan akademik makalelere bakıldığında belirgin bir sayısal azalma yoktur (1997:70-71). Roediger'e göre ise ABD'deki emek tarihi çalışmaların sosyalist rejimlerin yıkılışından çok fazla olumsuz yönde etkilenmemiştir (1994:63).

3) Gayet geniş olan bu literatürün özeti ve değerlendirmesi için bkz. Frader ve Rose, 1996 ve Baron, 1991.

4) Aslında sosyalist feminizm, Marksist feminizm ve materyalist feminizm arasında ayırım yapılabilir. Sosyalist feminizm kapitalizme eleştirel yaklaşmakla birlikte ekonomik indirgemeci olduğu gerekçesiyle Marksizme de mesafelidir. Marksist feministler, kadınların ezilmesinin kapitalist kaynaklarını anlamak üzere Marksist kuramın potansiyelini geliştirmeye çalışır (Sosyalist feminist bir çalışma için bkz. Eisenstein, 1979; Marksist feminist bir örnek için bkz. Sayers et al., 1987). Zaman zaman Marksist feminizmle karıştırılan materyalist feminizm terimiye kültürcü/idealist yaklaşımlardan geçekten materyalist perspektiflere kadar geniş bir alanı kapsayan ve bu anlamda da kayda değer bir analitik değeri olmayan bir terimdir (Gimenez, 2000).

5) Sosyalist siyaset çoğunlukla bu tür durumları daha doğru değerlendirmektedir. Örneğin eşit işe eşit ücrete yönelik gayet yaygın kabul gören talep, kadın işgücünün düşük ücretle istihdam edilmesini işçi sınıfının birliğini bozan bir durum olmaktan çıkarmayı hedefleyen bir anlayışın ürünüdür. Eşit ücret talebinin değerlendirilmesi için bkz. Rowbotham, 1987:157-63.

6) Aksi bir görüş için Eisenstein, 1979:27-8'e bakılabilir.

7) Örneğin Philip Foner ABD'de siyah işçilerin ayrı örgütlenmesinin işçi hareketini bölmek şöyle dursun, birleşik mücadelenin önkoşulu olduğunu ileri sürer (aktaran Roediger, 1994:23)

Kaynakça

Baron, A. (1991) "Gender and Labor History: Learning from the Past, Looking to the Future", idem (der.) *Work Engendered. Toward a New History of American Labor*, Ithaca: Cornell University, 1-46.

Bhaskar, R. (1979) *The Possibility of Naturalism. A Philosophical Critique of Contemporary Human Sciences*, Sussex: Harvester.

Boris, E. ve Janssens, A. (1999) "Complicating Categories: An Introduction", *International Review of Social History*, 44(supplement), 1-13.

Chakrabarty ID. (1994): "Labour History and the Politics of Theory: An Indian Angle on the Middle East", Lockman, Z. (ed.) *Workers and Working Classes in the Middle East* içinde, Suny Press, New York.

Corrigan, P. ve Sayer, D (1991) *The Great Arch. English State Formation as Cultural Revolution*, 2.basım, Oxford: Basil Blackwell.

DeVault, I.A. (1999) "Narratives Serially Constructed and Lived: Ethnicity in Cross-Gender Strikes 1887-1903", *International Review of Social History*, 44(supplement), 33-52.

Eisenstein, Z. (ed.) (1979) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York: Monthly Review.

Frader, L.L. ve Rose, S.O. (1996) "Introduction: Gender and the Reconstruction of European Working-Class History", idem (der.) *Gender and Class in Modern Europe*, Ithaca: Cornell University, 1-33.

Fragar, R.A. (1999) "Labour History and the Interlocking Hierarchies of Class, Ethnicity and Gender: A Canadian Perspective", *International Review of Social History*, 44, 217-47.

Gimenez, M. (2000) "What's Material about Materialist Feminism? A Marxist Feminist Critique", *Radical Philosophy*, 101, 18-28.

Jones, G.S. (1983) *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832-1982*, Cambridge: Cambridge University.

Kessler-Harris, A. (1990) "A New Agenda for American Labor History. A Gendered Analysis and the Question of Class", Moody, J.C ve Kessler-Harris, A. (der.) *Perspectives on American Labor History. The Problems of Synthesis* içinde, Dekalb: Northern Illinois University.

Kocka, J. (1997) "New Trends in Labour Movement Historiography: A German Perspective", *International Review of Social History*, 42, 67-78.

Özüğürü, M. (1996) "Toplumsal Tarih ve İşçi Sınıfı ya da 'Vardı da Biz mi Yazmadık'", *Mürekkep*, 6, 53-7.

Roediger, D. (1994) *Towards the Abolition of Whiteness*, Londra: Verso.

Rowbotham, S. (1987) *Kadın Bilinci Erkek Dünyası*, İstanbul: Payel.

Sayer, A. (1992) *Method in Social Science. A Realist Approach*, 2. basım, Londra: Routledge.

Sayer, A. (2000) *Realism and Social Science*, Londra: Verso.

Sayers, J., Evans, M. ve Redclift, N. (eds.) (1987) *Engels Revisited. New Feminist Essays*, Londra: Tavistock.

Scott, J.W. (1988) *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University.

Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet

Thompson, E.P. (1966): *The Making of the English Working Class*, Vintage.

Wood, E.M. (2001) "İlişki ve Süreç Olarak Sınıf", çev. E.A. Aytekin, *Praksis*, 1, 92-119.

Young, I.M. (1994) "Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 19(3), 713-738.